

## บทวิจารณ์หนังสือ (Book Reviews)

### เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ: Buddhist Economics

โดย

พระครูวิจารณ์โกศล (จีระวัฒน์ เพ็งพริ้ง)

Phrakuwijarnkosol (Jeerawat Phengphring)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuka Buddhagosa Campus Nakhonphathom, Thailand

E-mail: puyai.j191919@gmail.com

Received February 22, 2021; Revised February 24, 2021; Accepted March 10, 2021

#### บทนำ

ในยุคปัจจุบันวิกฤตการณ์ทางการเงิน เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมทวีความรุนแรงมากขึ้น เป็นผลมาจากแนวคิดบริโภคนิยมที่กระตุ้นให้เกิดการบริโภคอย่างไร้ขอบเขต รวมถึงการสร้าง ค่านิยมใหม่ๆ ให้กับผู้บริโภค นำมาสู่การแย่งชิงทรัพยากรและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจนละเลยคุณค่าทางชีวิตและจิตใจ จึงไม่ต้องสงสัยเลยที่เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (Buddhist Economics – BE) ได้มีการพัฒนาขึ้นในหลายทศวรรษที่ผ่านมาเพื่อมุ่งแก้ปัญหาดังกล่าว หนังสือเล่มนี้เขียนโดย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ศาสตราจารย์พิเศษ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา การนำเสนอในครั้งแรกนั้นเป็นปาฐกถาธรรม ต่อมามีการตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือครั้งแรกในปีเดียวกันช่วงกลางปี 2531 ส่วนฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษนั้นใช้ชื่อว่า “Buddhist Economics” ตีพิมพ์ครั้งแรกในช่วงกลางปี 2535 อีกทั้งยังมีการตีพิมพ์เป็นภาษาเยอรมันในปี 2542 อีกด้วย จนกระทั่งปี 2543 มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในการพิมพ์ครั้งที่ 7 ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ ได้เพิ่มบทพิเศษต่อท้าย ฉบับภาษาไทย จึงทำให้มีเนื้อหามากกว่าฉบับแปลภาษาอังกฤษเดิม หนังสือเล่มนี้มีการตีพิมพ์ฉบับล่าสุดเป็นครั้งที่ 14 เมื่อเดือนตุลาคม 2557 ความหนา 88 หน้า สำหรับเนื้อหาในภาพรวมนั้นเป็นการนำเสนอความเป็นมาและลักษณะของแนวคิดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ รวมถึงการชี้ให้เห็นข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตก หรือที่พระพรหมคุณาภรณ์เรียกว่าเศรษฐศาสตร์แห่งยุคอุตสาหกรรม โดยได้นำเสนอทางออกจากข้อจำกัดนั้นด้วยแนวทางของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ หรือที่เรียกว่าเศรษฐศาสตร์มัชฌิมา ที่ส่งเสริมให้คนบริโภคด้วยปัญญา ตรงกันข้ามกับการบริโภคในยุคสมัยนี้ที่ถูกขับเคลื่อนด้วยการโฆษณาและกลยุทธ์ทางการตลาดไว้อย่างน่าสนใจ

หนังสือเล่มนี้ถูกแบ่งออกเป็น 5 ส่วน โดยส่วนที่หนึ่ง เรียกว่า “ข้อคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ” เนื้อหาในส่วนนี้เริ่มด้วยการอธิบายว่าเหตุใดการพูดถึงเศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้นจึงเป็นการพูดถึงพระพุทธศาสนาด้วยภาษาเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ภายในกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์ตะวันตก อีกทั้งยังได้กล่าวถึง อี.เอฟ. ชูมาเกอร์ (E.F. Schumacher) ในฐานะเป็นนักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกผู้มีอุปการคุณ ที่ทำให้คนจำนวนมากทั้งในตะวันออกและตะวันตกเกิด ความสนใจพระพุทธศาสนาในด้านที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์ขึ้นมา เนื้อหาเป็นการจับที่เรื่องของมรรค ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา และสัมมาอาชีวะเป็นองค์ประกอบข้อหนึ่งในมรรคนั้น จึงเป็นที่ชัดเจนว่าจะต้องมีเรื่องเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ในตอนท้ายของส่วนนี้เป็นการนำเสนอลักษณะทั่วไปของเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธผ่านเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ในครั้งพุทธกาลให้ผู้อ่านได้ตีความกันเอง

ส่วนที่สอง เรื่อง “ข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์แห่งยุคอุตสาหกรรม” เนื้อหาโดยรวมชี้ให้เห็นข้อจำกัดของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตกว่ามีจุดอ่อนอยู่หลายประการ แต่อย่างไรก็ตาม ภายใต้ข้อจำกัดเหล่านี้สามารถประยุกต์แนวคิดทางพระพุทธศาสนามาใช้เป็นเครื่องมือแก้ไขหรือหาทางออกให้กับข้อจำกัดซึ่งเป็นจุดอ่อนเหล่านั้นได้ เนื้อหาได้แบ่งการนำเสนอเป็น 4 ข้อย่อย

ข้อจำกัดประการแรกคือ “การแยกตัวโดดเดี่ยวเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน” เนื้อหา ในข้อนี้ชี้ให้เห็นลักษณะของเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตก ที่ได้แยกเอากิจกรรมทางเศรษฐกิจออกมาจากกิจกรรมด้านอื่นๆ ของชีวิตมนุษย์และจากวิทยาการด้านอื่นๆ จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหา ซึ่งแตกต่างจากพุทธทัศนะที่เห็นว่าเศรษฐศาสตร์เป็นศาสตร์ที่อิงอาศัยกันกับวิทยาการด้านอื่น ๆ ในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตและสังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์จึงไม่แยกโดดเดี่ยว จากกิจกรรมด้านอื่น ๆ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ ภายใต้ข้อจำกัดนี้พระพรหมคุณาภรณ์ได้เสนอ แนวทางที่ทำให้วิทยาการนั้นเกิดประโยชน์ขึ้นอย่างแท้จริง โดยการจับจุดให้ได้ว่าเศรษฐศาสตร์จะโยงกับศาสตร์อื่น ๆ หรือกิจกรรมอื่น ๆ ของมนุษย์ที่จุดไหนในการร่วมกันแก้ปัญหาของมนุษย์ นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่าในทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสัมมาอาชีวะหรือเศรษฐกิจอย่างมาก พระพุทธองค์จึงจัดไว้เป็นองค์มรรคข้อหนึ่งในแปดข้อ และเมื่อมองในทางกลับกัน สัมมาอาชีวะหรือเรื่องราวทางเศรษฐกิจนั้นเป็นเพียงองค์ประกอบอย่างหนึ่งในบรรดาองค์ประกอบหลายอย่างของวิถีชีวิตที่ถูกต้องที่จะแก้ปัญหาของชีวิต ซึ่งมีองค์ประกอบถึง 8 ประการด้วยกัน

ข้อจำกัดประการที่สอง หนังสือเล่มนี้เรียกว่า “ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรมแต่ไม่ใส่ใจจริยธรรม” เนื้อหาได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างจริยธรรมในฐานะเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของการดำเนินชีวิตของมนุษย์กับเศรษฐกิจ สภาพทางจริยธรรมนั้นมีผลต่อเศรษฐกิจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ที่ส่งผลต่อการเพิ่มผลผลิตรวมทั้งความมีประสิทธิภาพ ตัวอย่างเช่น ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความรักงาน ความตรงต่อเวลา มีผล

ต่อการเพิ่มผลผลิตและควมมีประสิทธิภาพ ในทางตรงข้าม ความเบื่อหน่าย การคดโกง ทุจริต ความรู้สึกแปลกแยก ท้อถอย ความขัดแย้ง แม้แต่ความกลุ้มใจกังวลในเรื่องส่วนตัว ล้วนส่งผลต่อการเพิ่มผลผลิตได้

ข้อจำกัดประการที่สาม หนังสือเล่มนี้เรียกว่า “อยากเป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งที่ไม่อาจและไม่น่าจะเป็น” เนื้อหาได้เน้นย้ำว่า ธรรมนอกจากจะมีผลเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์และสำคัญต่อเศรษฐกิจในด้านจริยธรรมนั้นแล้ว ธรรมนั้นยังมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้นไปอีก ในฐานะเป็นเนื้อหาของเศรษฐศาสตร์เอง กล่าวคือ เป็นความจริงในแง่ของกระบวนการแห่งเหตุและปัจจัยตามธรรมชาติที่เศรษฐศาสตร์ต้องรู้ ต้องเข้าใจ และสามารถปฏิบัติการอย่างทั่วถึงไปตลอดกระบวนการ ซึ่งก่อให้เกิดผลดีต่อวิชาการเศรษฐศาสตร์คือ สามารถแก้ปัญหาและสร้างผลดีให้สำเร็จตามความประสงค์ได้ และการพยายามที่จะเป็นวิทยาศาสตร์นี้เอง เศรษฐศาสตร์จึงพยายามตัดเรื่องคุณค่าที่เป็นนามธรรมออกไปให้หมด เพราะคำนวณไม่ได้ โดยพยายามทำให้ตนเองเป็นศาสตร์ที่เป็นอิสระปราศจากคุณค่า แต่บางฝ่ายกลับเห็นว่าเศรษฐศาสตร์นี้เป็นสังคมศาสตร์ที่ขึ้นต่อคุณค่ามากที่สุดในบรรดาสังคมศาสตร์ทั้งหลาย และไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้ เพราะจุดเริ่มของเศรษฐศาสตร์นั้นอยู่ที่ความต้องการ และจุดหมายของเศรษฐศาสตร์ยังคงเป็นไปเพื่อสนองความต้องการให้เกิดความพอใจ ทั้งความต้องการและความพอใจนี้ล้วนเป็นคุณค่าอยู่ในจิตใจของคน เศรษฐศาสตร์จึงทั้งขึ้นต้นและลงท้ายด้วยเรื่องคุณค่าในจิตใจ

ข้อจำกัดประการที่สี่ หนังสือเล่มนี้เรียกว่า “ขาดความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์” เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงแนวทางแก้ปัญหาของวิทยาการต่าง ๆ ที่ต้องมี ฐานสำคัญคือ การเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์อย่างถูกต้องจึงจะสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้จริง โดยเริ่มต้นจากการชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างเศรษฐศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ แบ่งเป็น 5 ประเด็นย่อยคือ ความต้องการ การบริโภค งานและการทำงาน การแข่งขัน-การร่วมมือ สันโดษ-ค่านิยมบริโภค และการผลิต ในสองประเด็นแรกคือ ความต้องการและการบริโภคนั้น ตามคำจำกัดความของเศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรม การบริโภคคือ การใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการเพื่อให้เกิดความพอใจเป็นจุดหมาย ส่วนคำจำกัดความของเศรษฐศาสตร์แบบพุทธนั้น การบริโภคคือ การใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ เพื่อให้ได้รับความพอใจ โดยเกิดคุณภาพชีวิตขึ้น จึงจะถือได้ว่าเป็นการบริโภคที่เป็นผลสำเร็จ ในประเด็นที่สามเรื่องงานและการทำงาน เนื้อหาเป็นการชี้ให้เห็นถึงรากฐานของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่ถือว่างานกับ ความพึงพอใจจึงเป็นคนละเรื่องกัน โดยมองการทำงานเป็นเรื่องจำใจ เมื่อทำงานแล้วได้เงินมาบริโภค จึงมีเวลาเหลือที่จะหาความสุขสำราญแล้วจึงได้รับความพึงพอใจ ซึ่งแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์แนวพุทธเพราะเป็นการทำงานด้วยความต้องการคุณภาพชีวิต รวมทั้งต้องการพัฒนาตนหรือพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ผลที่ได้จากการทำงานจึงตรงกับความต้องการทันที การทำงานนั้นจึงเป็นความพอใจ ส่วนประเด็นที่เกี่ยวกับเรื่องการผลิตนั้น ในทางเศรษฐศาสตร์การผลิตแท้ที่จริงนั้นเป็นการแปรสภาพอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง ที่ทำให้เกิดสภาพ

ใหม่โดยทำลายสภาพเก่า อีกทั้งการผลิตนี้ มีผลทั้งในทางบวกและในทางลบ คือมีผลในทางเสริมคุณภาพชีวิตและในทางทำลายคุณภาพชีวิตการผลิตจึงถือเป็นเรื่องใหญ่ในพุทธทัศนะ ที่ไม่ใช่เพียงคำนึงถึงการผลิต และการเข้าใจธรรมชาติ ของมนุษย์เท่านั้น แต่ต้องคำนึงถึงการพัฒนาธรรมชาติทั้งหมดในวงกว้างด้วย

ส่วนที่สาม เรื่อง **“ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ”** เนื้อหาโดยรวมนำเสนอ ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธซึ่งเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ และแนวทางการนำลักษณะดังกล่าวมาใช้อธิบายหลักการและแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ จึงถือเป็นแนวทางใหม่และเป็นทางออกในการทำความเข้าใจและแก้ไขปัญหาของเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตก เนื้อหาส่วนนี้เริ่มจากการนำเสนอแนวทางที่เรียกว่า **“เศรษฐกิจมัชฌิมา”** เป็นการนำแนวคิดสำคัญในพระพุทธานุศาสน์ที่เรียกว่า **“ทางสายกลาง”** มาประยุกต์ใช้กับเศรษฐศาสตร์ เพื่อให้เกิดการบริโภคแต่พอประมาณ เป็นจุดที่ดีที่สุดที่จะทำให้บรรลุ **“คุณภาพชีวิต”** คือมีความสุขมากที่สุดและมีความทุกข์น้อยที่สุด ภายใต้เงื่อนไขของการไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติ แนวทางของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธดังกล่าวนี้ จึงถือเป็นกลยุทธ์ที่เป็นไปได้ในการลดความรุนแรงของวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ โดยเน้นที่วิธีการมองชีวิตซึ่งมีความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติด้วยความเข้าใจอย่างชัดเจน รวมทั้งความตั้งใจที่จะใช้ชีวิต อย่างมีความสุขและมีสติปัญญาให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาตินี้ แนวความคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ ดังกล่าวนี้ได้ส่งผลที่สำคัญคือ ทำให้การมองปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์และกฎเกณฑ์ธรรมชาติใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากขึ้น แต่ทั้งนี้ต้องวางอยู่บนหลักการที่สำคัญคือ วิทยาการทุกแขนงจะต้องเข้าใจธรรมชาติมนุษย์เป็นรากฐาน หากเข้าใจผิดพลาด วิทยาการนั้นจะไม่เข้าถึงความจริงโดยสมบูรณ์ และไม่สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้จริง

ส่วนที่สี่เป็น **“ส่วนสรุป”** เนื้อหาส่วนนี้เป็นการเน้นย้ำถึงลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ โดยชี้ให้เห็นว่าผลที่ต้องการในทางเศรษฐศาสตร์นั้นไม่ใช่เป็นจุดหมายในตัวเอง หากแต่เป็นฐานสนับสนุนกระบวนการพัฒนาตนของมนุษย์ เศรษฐศาสตร์ในทัศนะของพระพุทธานุศาสน์ถือว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจและผลที่ตามมา เป็นฐานหรือเป็นอุปกรณ์ที่จะช่วยสนับสนุนการมีชีวิตที่ดีงาม รวมถึงการพัฒนาตนและสังคมมนุษย์ด้วย พร้อมกันนี้พระพรหมคุณาภรณ์ได้เสนอแนวทางที่ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่างเป็นกิจกรรมในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตไปพร้อมกัน เพื่อให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าที่แท้จริงในการที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์ อีกทั้งแสดงความเห็นโดยสรุปว่า พระพุทธานุศาสน์ถือว่าเศรษฐกิจมีความสำคัญมาก โดยเฉพาะในแง่ที่ว่าสัมมาอาชีวะเป็นองค์หนึ่งในมรรค 8 เท่านั้น แต่การสร้างควมพร้อมพร้อมทางเศรษฐกิจนับว่าเป็นภารกิจที่สำคัญด้วยเช่นกัน ที่ต้องให้ความเจริญก้าวหน้าพร้อมพร้อมทางเศรษฐกิจนั้นเป็นไปอย่างสัมพันธ์กับจุดหมาย คือให้เกิดคุณภาพชีวิต ทำให้มนุษย์พร้อมที่จะปฏิบัติอย่างสร้างสรรค์เพื่อชีวิตที่ดีงาม

ส่วนสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้คือ ส่วนที่ห้า ซึ่งเป็น “บทพิเศษ” เนื้อหาโดยรวมชี้ให้เห็นลักษณะของเศรษฐศาสตร์มัชฌิมา พระพรหมคุณาภรณ์ ได้นำเสนอหลักการทั่วไป 5 ประการ ประกอบด้วย (1) การบริโภคด้วยปัญญา ซึ่งถือเป็นหัวใจของเศรษฐกิจแบบสัมมา เพราะทำให้ได้รับความพึงพอใจและคุณภาพชีวิตซึ่งเป็นจุดมุ่งหมาย (2) การไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพราะมนุษย์ในฐานะเป็นส่วนร่วมอยู่ในระบบสังคมและสิ่งแวดล้อมทั้งหมด จะอยู่ดีมีสุขได้นั้น ต้องเป็นส่วนร่วมที่ดีที่เกื้อกูลไม่ก่อความเสียหายต่อระบบที่ตนอยู่อาศัย (3) การใช้เศรษฐกิจเป็นปัจจัย โดยการทำให้เศรษฐศาสตร์มีบทบาทสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษย์ (4) การบริหารจัดการในทางสังคมให้สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ เศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ที่มีความเข้าใจตรงกับหลักพระพุทธศาสนาที่ว่า ความต้องการของมนุษย์นั้นไม่มีขีดจำกัด แต่พระพุทธศาสนาเองเรื่องนี้แตกต่างออกไป และการมองในแง่แตกต่างกันนี้เอง ที่นำไปสู่แนวทางการจัดการเรื่องนี้ให้ประสบผลสำเร็จได้ และ (5) การบูรณาการในระบบสัมพันธ์ของธรรมชาติ พระพุทธศาสนา มองเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างดำรงอยู่และดำเนินไปในระบบสัมพันธ์ของธรรมชาติ และเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ นั้นมีลักษณะเป็นองค์รวม การบูรณาการกับสรรพวิทยาการและกิจกรรมด้านอื่น ๆ ของมนุษย์นั้น มีคนเป็นจุดโยงเรื่องของคนและสังคมของมนุษย์ให้อยู่ในระบบสัมพันธ์ของธรรมชาติ

## บทวิจารณ์และประเมิน

หนังสือเล่มนี้มีจุดเริ่มต้นมาจากปาฐกถาธรรม ส่งผลให้รูปแบบการนำเสนอมีลักษณะของภาษาพูดมากกว่าจะเป็นภาษาวิชาการ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจเนื้อหาได้ไม่ยาก แม้ว่าจะไม่มีความรู้เกี่ยวกับหลักวิชาการทางเศรษฐศาสตร์ หรือทางพระพุทธศาสนามากมายก็ตาม เพราะพระพรหมคุณาภรณ์ ใช้ภาษาที่อ่านง่าย พร้อมทั้งมีการยกตัวอย่าง ที่มีทั้งเรื่องราวในครั้งพุทธกาลและเรื่องราวที่เกิดขึ้นทั่วไปในวิถีชีวิตประจำวันมาประกอบ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้ความเข้าใจตามเนื้อหาที่นำเสนอได้ตลอดเล่ม

จุดเด่นของหนังสือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธเล่มนี้อยู่ที่เนื้อหาสาระที่ให้ความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์แนวพุทธไว้อย่างเต็มที่ ส่งเสริมให้มีความรู้ความเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาที่คนในสังคมยุคปัจจุบันต้องเผชิญร่วมกัน อันมีรากฐานมาจากเศรษฐศาสตร์ที่มีจุดกำเนิดมาจากอารยธรรมตะวันตก พระพรหมคุณาภรณ์ได้ชี้ให้เห็นข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตกที่เป็นจุดอ่อนและนำมาสู่วิกฤตการณ์ในหลายด้าน ที่สำคัญคือวิกฤตการณ์เหล่านั้นสามารถแก้ไขได้โดยใช้แนวทางพุทธธรรม ที่เรียกว่าเศรษฐศาสตร์มัชฌิมา อีกทั้งยังได้สะท้อนให้เห็นว่าการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นกิจกรรมส่วนใหญ่ในชีวิตของคนว่ามีความถูกต้องเหมาะสมแล้วหรือไม่อย่างไร ที่สำคัญคือพระพรหมคุณาภรณ์ได้นำเสนอแนวทางการแก้ปัญหา รวมทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยใช้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือ โดยการสอดคล้องความรู้อันเป็นหลักคิดหลักปฏิบัติ ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อปรับปรุง

กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชีวิตประจำวันให้ดีขึ้นได้ เป็นแบบแผนที่ดีในการสร้างอุปนิสัยการอุปโภคและบริโภค ที่เน้นคุณภาพของชีวิตและการไม่เบียดเบียนทั้งตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติไปพร้อมๆ กัน

เนื้อหาใน **“บทพิเศษ”** ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้ ถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุด ผู้วิจารณ์เห็นด้วยกับพระพรหมคุณาภรณ์ที่ว่า แม้ว่าเศรษฐศาสตร์ที่มีรากฐานมาจากอารยธรรมตะวันตกนั้นจะมีข้อจำกัด แต่ก็สามารถประยุกต์แนวคิดทางพระพุทธศาสนามาใช้เพื่อหาทางออกให้กับข้อจำกัดเหล่านั้นได้ด้วย **หลักเศรษฐศาสตร์มัชฌิมา** ซึ่งมีลักษณะสำคัญ 5 ประการดังกล่าวมาแล้ว โดยมีหลักการสำคัญคือการส่งเสริมให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การทำงาน การบริโภค และการแจกจ่ายนั้น เป็นกิจกรรมที่สนับสนุนและสร้างสรรค์คุณภาพชีวิต รวมถึงการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ไปพร้อม ๆ กันด้วย จึงจะทำให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าอย่างแท้จริงในการแก้ไขปัญหามนุษย์ เป็นเครื่องมือส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ที่สำคัญคือทำให้มนุษย์บรรลุเป้าหมายของการมีชีวิตที่ดีงาม มีความสามารถในการดำรงชีวิตที่ดี และมีความสุขสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมทั้งสามารถสร้างความพอใจสูงสุดทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมได้อย่างยั่งยืน พร้อมกับการสร้างสันติสุขให้กับโลกใบนี้ได้อย่างแท้จริง

แต่ด้วยข้อจำกัดของหนังสือที่มีจำนวนเพียง 88 หน้า และมีจุดเริ่มต้นมาจากปาฐกถาธรรม จึงทำให้ไม่สามารถนำเสนอเนื้อหาในรายละเอียดได้ทั้งหมด มีการกล่าวถึงหลักธรรมต่าง ๆ ไว้แบบสรุปรวบรัด และไม่ได้นำเสนอกระบวนการหรือแนวทางการพัฒนาลักษณะของเศรษฐศาสตร์มัชฌิมาว่าจะทำให้เกิดขึ้นกับบุคคลและสังคมส่วนรวมได้อย่างไร การที่เนื้อหาของหนังสือขาดประเด็นต่างๆ เหล่านี้ อาจส่งผลให้ผู้อ่านซึ่งมีฐานความคิดหรือฐานความรู้ที่แตกต่างกัน นำหลักการดังกล่าวไปปรับใช้แตกต่างกันไปตามความเข้าใจ อาจส่งผลให้แนวทางที่พระพรหมคุณาภรณ์นำเสนอไว้ ไม่บรรลุจุดมุ่งหมายได้อย่างสมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีข้อจำกัดเหล่านี้ หนังสือเล่มนี้ ก็ยังถือได้ว่าเป็นหนังสือที่มีคุณค่า ให้ความรู้ความเข้าใจ รวมถึงแนวทางการเชื่อมโยงกับศาสตร์อื่นๆ และเสนอทางออกจากข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์แห่งยุคอุตสาหกรรมไว้ได้อย่างชัดเจน

จึงไม่น่าแปลกใจที่หนังสือเล่มนี้จะได้รับการยอมรับจากผู้อ่านมาอย่างต่อเนื่องตลอดช่วงเวลา 29 ปีที่ผ่านมา ดังจะเห็นได้จากการตีพิมพ์หนังสือในฉบับภาษาไทย ถึง 14 ครั้ง อีกทั้งยังมีการตีพิมพ์ในฉบับภาษาอังกฤษ และภาษาเยอรมัน สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและค่าของหนังสือเล่มนี้ ที่นอกจากจะทำให้ผู้คนในสังคมไทยได้ตระหนักรู้และหันมาสนใจ **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ** ในฐานะเป็นเครื่องมือร่วมสมัยที่น่าเสนอแนวคิดทางเลือกใหม่เพื่อเป็นทางออกจากปัญหาแล้ว พระพรหมคุณาภรณ์ ยังได้นำเสนอแนวทางการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับหลักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งในทางทฤษฎีและในทางปฏิบัติไว้ได้อย่างลงตัว การอ่านหนังสือเล่มนี้จึงก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมาก ทั้งด้านความรู้ความเข้าใจและการนำไปปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมให้การทำกิจกรรมในทาง

เศรษฐกิจทุกอย่างเป็นกิจกรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตไปพร้อม ๆ กันได้ อย่างสัมฤทธิ์ผลและเป็นรูปธรรม

## บทสรุป

ท่ามกลางวิกฤตการณ์ที่เป็นปัญหาซับซ้อนและจำเป็นต้องเร่งค้นหาทางออก หนังสือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธเล่มนี้ จึงเป็นคำตอบให้กับหลากหลายประเด็นที่กำลังเป็นปัญหาและถึงทางตันได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือร่วมสมัยที่จำเป็นสำหรับทุกคนและสังคมในยุคปัจจุบัน ที่สามารถนำมาปรับใช้ในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งครองเวลาส่วนใหญ่ของชีวิตมนุษย์ ให้ดำเนินไปท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายและซับซ้อนได้อย่างมีทิศทางและขอบเขตที่เหมาะสม และถึงแม้ว่าเศรษฐศาสตร์ที่มีต้นกำเนิดมาจากอารยธรรมตะวันตกนั้นจะมีข้อจำกัดที่ทำให้มีจุดอ่อนอยู่หลายประการ แต่หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอทางออกที่เป็นไปได้ที่น่าสนใจ ซึ่งเป็นแนวทางที่จะทำให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าอย่างแท้จริงในการแก้ไขปัญหามนุษย์

## เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2557). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. (พิมพ์ครั้งที่ 14). กรุงเทพฯ: จ.เจริญ อินเตอร์พรีน.